

B O E K E N

Sociaal-democratische gemeentepolitiek als mensenwerk

Peter Maas schrijft naar aanleiding van:
 J.W.B. Borrie, *F.M. Wibaut, Mens en Magistraat. Ontstaan en ontwikkeling der socialistische gemeentepolitiek Assen/Amsterdam*: Van Gorcum/De Arbeiderspers, 1968; Ongewijzigde herdruk met een voorwoord van Ed. van Thijn, Den Haag: Staatsuitgeverij, 1987
 J.W.B. Borrie, *P.L. Tak (1848-1907) Journalist en politicus* (met een voorwoord van dr. W. Drees Sr.) Assen: Van Gorcum, 1973.
 J.W.B. Borrie, *Monne de Miranda. Een biografie* Den Haag: SDU, 1993

Evenals een eeuw geleden staan de sociaal-democraten weer met vrijwel lege handen tegenover de kiezers in de gemeenten. Anders dan in 1898 ziet het er thans niet naar uit dat de sociaal-democratie ooit nog de toonaangevende beweging wordt in de gemeentepolitiek. Destijds beschikte de SDAP over een helder concept, dat zich duidelijk onderscheidde van andere concepten, namelijk emanciperen, democratiseren en socialiseren. Dat concept liet zich in de grote steden onmiddellijk toepassen door een reeks van maatregelen en voorzieningen welke óók door de representanten van de burgerlijke partijen als noodzakelijk of op z'n minst als nuttig begroet werden. Met recht kan gezegd worden dat dr. J.W.B. Borrie een indrukwekkend 'In Memoriam' van de sociaal-democratische gemeentepolitiek verzorgd heeft in de vorm van een drietal levensschetsen. Borrie,

inmiddels burgervader in ruste, beschreef de aartsvaders Tak, Wibaut en De Miranda, 'levensrecht'. Na lezing van zijn fraai uitgevoerde boekwerken, voorzien van zinnige Bijlagen, zijn Tak, Wibaut en De Miranda goede bekenden geworden, die je spontaan zou groeten als je hen op straat zou ontmoeten.

Bovendien zit er 'groei' in de trilogie, groei van de auteur zelf naar meer gemeenzaamheid, intimiteit bijna, met zijn hoofdfiguren. Het bewijst weer eens dat het schrijven van biografieën voorbehouden diende te blijven aan vijftig-plussers die zelf de zwaarden des levens hebben ondervonden. Zo bleef de schets van Wibaut vrij bloedeloos vergeleken met het levensverhaal van De Miranda. Tussen beide publicaties ligt 25 jaar méér levenservaring van de auteur. Uiteraard leende het leven en vooral het tragische einde van De Miranda zich beter voor een gevoeliger penvoering. De Miranda plaatst ons weer midden in de holocaust. We ondergaan beschaamd de kern ervan: brave, schuldloze en weerloze mensen, mensonterend vernederd en bruto afgeslacht door beestachtige maar oppermachtige beulen, gadeslagen door bange, eigenbelangelijke en lafhartige medemens, beducht voor hun eigen hachje.

Pieter Lodewijk Tak, 1848-1907, werd uit welgestelde ouders geboren, zeg maar provinciale, Zeeuwse sub-bourgeoisie. Juist die sub-bourgeoisie zou vele leidlieden voortbrengen voor bewegingen, die naar méér gerechtigheid, naar betere sociale

INHOUD

Sociaal-democratische
gemeentepolitiek

B O E K E N

verhoudingen streefden. Begrijpelijk omdat deze 'klasse' zelf de achterstelling op de veelal plutocratische bourgeoisie ondervond. Als student in Leiden openbaarde zich eerst goed Taks hang naar het 'mannelijke' gezelschapsleven. Zijn ietwat zware, bijna lompe gestalte, 'zo weggelopen van een zeventiende-eeuwse schuttersmaaltijd' verscheen vaak in de studentensociëteit Minerva. Verder dan het kandidaatsexamen in de rechten kwam hij na tien jaar studie niet. Wel las hij ontzettend veel en maakte hij veel vrienden. Tak zou ongetrouwd blijven en van romances weten we eigenlijk niets. Dat vormt op zich nog geen reden om een homofiele aanleg te vermoeden, zoals Jan Rogier deed. Een dergelijke aanleg blijkt nergens overtuigend, terzij we ervan uitgaan dat alle ongetrouwde mannen met een voorkeur voor mannelijk gezelschapsleven bewust of onbewust homofiel zijn, — *quod non!*

Amsterdam was rond de eeuwwisseling onbetwist het politiek en cultureel centrum van Nederland. Daar gebeurde het allemaal en dat trok Tak als een magneet aan. De dominante liberale stroming was politiek tot op het bot verdeeld over de grote vraagstukken van destijds: kiesrecht, sociale wetgeving en gelijkstelling openbaar en bijzonder onderwijs. De poging om de liberalen in één partij te verenigen, de Liberale Unie, kreeg Taks ondersteuning, maar met lede ogen zag hij de behoudzuchtige liberalen steeds weer obstakels opwerpen: 'het zijn in en buiten de Kamers wassenbeelden

met wat redevoeringsmechaniek. Hart en ziel zijn zoek. '. Tak was een geestverwant van de Kerdijkfactie. Voor hem wortelde het politiek liberalisme in een bevrijdingsideologie, een revolutietheorie die zijn omwentelingsdynamiek juist aan het gelijkheidsbeginsel dankte. Dat in Nederland de tot macht gekomen bourgeoisie onder het mom de vrijheid te dienen tegelijkertijd het gelijkheidsideaal verdonkemaand had, was een daad van door eigenbelang ingegeven willekeur.

*Van Radicaal tot
sociaal-democraat*

Nog één keer verbond Tak zich met liberale hervormers, verenigd in de Radicaal o.l.v. Treub. Deze radicalen gaven een tiental jaren een zeer vooruitstrevend karakter aan het Amsterdams gemeentebestuur, Taks 'Raadsoverzichten' in *de Telegraaf* bezaten veel gezag blijkens de vele ingezonden commentaren daarop van raadsleden. Wee het raadslid dat de materie onvoldoende beheerste. De oude Drees herinnerde zich in het 'Woord Vooraf' dat zo'n raadslid: 'de trappen der logica afgesmeten werd, met alle ribben van zijn argumentatie gebroken'. Helaas raakten ook de Radicaal onderling verdeeld en verflauwde de hervormingsdrift, hetgeen Tak deed besluiten een tijdlang partijloos te blijven. Pas in 1899 zou hij zich bij de SDAP aansluiten, vrijwel zeker gedreven door een zekere zendingsdrang inzake het 'moderne gemeentebestuur'. Dat beheer, door liberalen en radicalen in gang gezet, breidelde

dagelijks meer en meer het onbeperkte winststreven, nam zelf de voorziening in bepaalde goederen en diensten ter hand en trof regelingen ter bescherming en verheffing van de zwakkeren in de samenleving. Tak instrueerde zijn nieuwe partijgenoten uitputtend over hetgeen in de gemeenten te doen stond door zijn publicaties in o.m. *De Gemeente*, het maandblad voor sociaal-democratische gemeenteraadsleden, maar eerder in *De Nieuwe Tijd* en *De Kroniek*. 'In de gemeenten komt alles naar ons toe en een deel der werkzaamheden is maar het ijverig en handig opvangen. De wetenschap der hygiëne dwingt vooral in de grote gemeenten tot verbetering der levensstandaard der arbeiders. Men spreekt al van een gemeentelijke wetenschap, van *Communal Wissenschaft* en *Municipal Socialism*, die geen van beide sociaal-democratisch zijn, maar op dezelfde bodem gewassen, hun vruchten aan de sociaal-democratie aanbieden ...' Met opzet laat ik Tak zelf aan het woord om eenieder te prikkelen deze uiterst lezenswaardige publicist met zijn verzorgd en vooral 'raak' Nederlands nog eens na te slaan. Een geweldig kroniqueur van zijn tijd.

Het is Taks concept geweest, dat de sociaal-democratische gemeentepolitiek fundament gaf en tevens de bouwmaterialen aanwees. Glashelder doceerde hij wat de SDAP te doen stond: 1) Al wat kon dienen om de levensstandaard der arbeiders te verhogen en hen daardoor op te wekken uit de dufheid van het armelijk leven, dat aan de bewustwording van het klassebelang in de weg staat.

B O E K E N

2) Al wat kon dienen om aan het kapitalisme terrein te ontnemen, waar collectivistisch beheer in zijn plaats treedt en behalve dadelijke voordelen het bewijs zijner bruikbaarheid levert en oefenplaats vindt voor latere uitbreiding. Tak en na hem Wibaut c.s. hebben zich altijd fel verzet tegen allerlei voorstellen om 'managers' met het gemeentebestuur te belasten. Destijds al was het argument dat het gemiddelde raadslid onvoldoende kennis en/of greep had op ingewikkelde technische kwesties. 'Maar het is toch beter dat de democratie een enkelen keer mistast, dan dat zij hare macht delegeert aan ambtenaren. Trouwens, dezen zijn al evenmin onfeilbaar als de Raad'. De SDAP hield onverkort vast aan de benoeming van wethouders door en uit de gemeenteraad en het is me een raadsel dat een PvdA meewerkte aan de mogelijkheid wethouders van buiten aan te trekken.

Wezen van democratie is bestuur en controle door gekozen vertegenwoordigers en daaraan ontbreekt het in Nederland fundamenteel. Tak moest ook weinig hebben van delegatie van bestuursmacht aan benoemden: 'Geen delegatie van democratische macht aan bedrijfskoninkjes, wier deskundigheid zou willen gaan heerschen in plaats van te dienen, waartoe zij bestemd is'. Ook in dit opzicht liet de PvdA zich ontwortelen door een triomfalistisch neo-liberalisme, dat overheid en democratische controle wil verminderen ten gunste van de vrije jongens op de vrije markt, óók waar marktwerking nauwelijks mogelijk is.

Robuuste reformist

Florentinus Marinus Wibaut werd ruim 10 jaar na Tak in Vlissingen geboren uit rooms-katholieke ouders en zou wellicht priester zijn geworden als zijn ouders hem niet bij wijze van beproeving van zijn roeping op de Handelsschool in Amsterdam hadden geplaatst. In Middelburg ontmoette hij Tak én zijn huwelijkspartner Mathilde, die evenals hijzelf met Multatuli dweept. Het was vooral Tak, die Wibauts carrière als publicist en gemeentebestuurder gemaakt heeft. Wibaut had sterk de neiging in het debat de 'marxistische' lijn te kiezen, zoals zovele intellectuelen in de SDAP, maar als het om het werk in de gemeenten ging, zijn werk dus, koos hij voor het haalbare, voor 'pakken wat er te krijgen valt', voor reformisme, zo schamperden zijn opposenten. 'Marxisten' als Van der Goes wilden de gemeentepolitiek van de SDAP voor alles dienstbaar maken aan de propaganda, het getuigen en het revolutioneren. Geen wethouders leveren tenzij de SDAP over een meerderheid beschikte. Stakingen en sociale onrust zouden omwille van de solidariteit steeds aangemoedigd en gerechtvaardigd moeten worden. Bedrijfswinsten mochten niet in de gemeentekas vloeien, ook Tak zag daarin een willekeurige vorm van belastingheffing, maar moesten de arbeiders en de verbruikers ten goede komen. De lonen en andere arbeidsvoorwaarden van het gemeentepersoneel konden in beginsel niet hoog genoeg opgeschroefd worden bij wijze van voorbeeld van de zegeningen van gemeenschapsbeheer.

Als co-auteur van het SDAP-gemeenteprogram van 1919 rekende wethouder Wibaut, bijgenaamd 'De Machtige', met alle marxistische stokpaardjes af. Hij maakte daarmee ruim baan voor constructieve samenwerking met de andere partijen, hetgeen de integratie van de socialisten in het volksleven stellig vergemakkelijkt heeft: 'De sociaal-democratische gemeentepolitiek stelt zich niet ten doel in een of andere gemeente het socialisme te vestigen...', zij wil 'het orgaan der gemeente meer en beter dienstbaar maken aan het inrichten en beheren van allerlei instellingen ter voorziening in de behoeften der ingezetenen, waarbij gestreefd wordt naar het grootst mogelijk gerief voor de verbruikers en rekening gehouden wordt met hun economische positie...'. Evenals Tak zag Wibaut in gemeentelijke exploitaties 'beginvormen' van socialisaties. Tegenover de chaos, de verspilling, het winstbejag en de willekeur van het particulier initiatief, bepleitte Wibaut gemeenschappelijke voorzieningen voor elke denkbare behoefte, beheerd en gecontroleerd door het gemeentebestuur.

Was Tak veeleer de architect van de sociaal-democratische gemeentepolitiek, Wibaut was veruit de meest gezaghebbende uitvoerder ervan. Een gepassioneerde werker voor 'Morgen', waarvan hij bij het 650-jarig bestaan van Amsterdam getuigde en hetgeen door de burgerlijke pers en Oud hoogst ongepast gevonden werd: 'Want wij zien in vele landen en in vele steden, maar in het bijzonder in Amster-

B O E K E N

dam vandaag wordende wat morgen zal zijn. Wij zien wordende de machtsontwikkeling der werkers. Wij zien worden de scholing der werkers...'. Mede dank zij Wibaut verwierf Amsterdam een voorbeeldfunctie voor alle andere grotere steden. En dat, terwijl de SDAP niet meer dan één-derde van de raadszetels bezette. Vanaf 1914 tot 1931 ontwikkelde Wibaut tal van initiatieven, maar moest ook regelmatig de tering naar de nering zetten als economische malaise daartoe dwong. Zijn reformisme en pragmatisme hinderden vele SDAP-fracties elders in den lande, omdat hun kritiek afschampte op verwijzingen naar Amsterdam door de tegenstanders.

Eén keer heeft Romme als voorzitter van de RKSP-fractie, de SDAP beentje gelicht door in 1927 geen enkele SDAP-er in het college van B & W toe te laten. Het bleek een faliekante mislukking en twee jaar later viel de gelegenheidscoalitie ruziënd uiteen. Bosmans heeft in zijn biografie van Romme relatief veel aandacht besteed aan diens raadslidmaatschap. Voor mij was deze Romme onherkenbaar, omdat Romme enkel opviel als heraut van de katholieke encyclieken en voorvechter van specifiek katholieke eisen zoals méér geld voor het bijzonder onderwijs, méér kinderbijslag e.d. De geringe succesjes die hij boekte staan in geen verhouding tot de enorme prestaties van de SDAP in de hoofdstad. Trouwens, daar en elders stemden raadsleden uit de confessionele arbeidersbeweging vaak met de SDAP mee, 'gedreven door hun klassebelang' zoals dat in de

SDAP-pers heette. Op lokaal niveau werkte de antithese niet en grepen de confessionele arbeidersvertegenwoordigers elke kans op lotsverbetering aan.

Politieke straatvechter

Salomon Rodrigues de Miranda (1875-1942), Monne voor bekenden, was een volksjongen, die zoals zovelen uit de arbeidersbeweging zichzelf de nodige kennis eigen maakte naast een beroepsuitoefening. In zijn geval was dat diamantbewerken. Ook hij is bijna 20 jaar wethouder geweest en zou vooral bekendheid verwerven als bouwmeester van geheel nieuwe woonwijken, baden en zweminrichtingen. Minder bekend is de levensmiddelenpolitiek, compleet met gemeentelijke winkels, omdat alle sporen daarvan inmiddels verdwenen zijn. Deze sociaal-democratische voedselpolitiek paste geheel in het concept en het streven de prijzen te drukken door het particulier initiatief desnoods te concurreren met gemeentelijke exploitaties. De schaarste gedurende en vlak na de beide wereldoorlogen dwong de overheden tot vergaand ingrijpen in het sociaal-economisch leven. Voor de socialisten leek dit ingrijpen 'hun gelijk' te bewijzen en zij hebben het loslaten van de geleide economie steeds met man en macht proberen te verhinderen, zonder succes zoals we inmiddels weten. Zou het socialisme wellicht enkel kans maken in een tijd van nijpende schaarste en 'overbodig' worden in tijden van overvloed?

De schaarste gedurende de oorlogsjaren 1914-1918 had tot straffe reglementering van pro-

ductie en distributie geleid. Deze schier socialistische reglementering had de aderen van het economisch leven bloot gelegd en inderdaad veel chaos en verspilling in de kapitalistische, ondernemingsgewijze voortbrenging aan het licht gebracht. Ook na de oorlog kon het particuliere initiatief niet onmiddellijk in alle primaire behoeften voorzien, hetgeen de burgerlijke partijen bereid maakte tot experimenten. De Amsterdamse raadsleden machtigden B & W tot het regelen en distribueren van vlees, vis en andere levensbehoeften. Naar gelang de omstandigheden koos De Miranda voor een gemeentelijk monopolie of de stichting van gemeentelijke bedrijven en winkels, die de particuliere ondernemers tot prijsverlaging moesten dwingen. Het kabaal in de media vanuit de particuliere sector deed sterk denken aan het rumoer toen de Radicaal de nutsvoorzieningen en het vervoer in handen van het gemeentebestuur brachten. Naarmate de particuliere sector zich weer herstelde en toen de economische recessie van 1921 de gemeentebedrijven in grote financiële problemen bracht, moest de SDAP met lede ogen aanzien hoe haar levensmiddelenpolitiek geleidelijk aan volledig geliquideerd werd.

Borrie wees erop dat Wibaut altijd de wat regenteske, paternalistische magistraat bleef, waar De Miranda zich als een straatvechter een weg baande door de politieke jungle, fel en emotioneel. Krachttermen als 'pooiers' spaarde De Miranda zijn tegenstanders niet, waardoor hij veel weerstand opriep. 'De Miranda werd het

B O E K E N

slachtoffer van een anti-socialistische hetze, met bedenkelijke antisemitische aspecten.' Ja, de jood de Miranda moest uiteindelijk dezelfde lijdensweg afleggen als vrijwel alle joden in Nederland, hoewel hij nog nauwelijks banden had met het jodendom. In het 'Polizeiliche Durgangslager Amersfoort' behoorden Nederlandse verzetsmensen tot zijn beulen en folteraars.

Het zal duidelijk zijn dat Borrie een 'In Memoriam' verzorgde, dat de sociaal-democratische gemeentepolitiek in al zijn vergane glorie weer tot leven brengt. Gemeentebestuurders zouden verplicht moeten worden de trilogie van Borrie te lezen alvorens ze zich in het gemeentelijke pluche nestelen. De sociaal-democratie zal zich opnieuw moeten definiëren en een nieuw

'Takkaans' concept moeten ontwikkelen voor de gemeentepolitiek. Laat de PvdA dat achterwege dan zal zij meegesleurd worden door de maalstroom van een triomfaal kapitalisme, dat enkel de rijken en slimsten bevoordeeld en voor het overige enkel vernielingen achter laat.

PETER MAAS
parlementair historicus

